

Н. М. Барановська

Національний університет "Львівська політехніка",
Інститут гуманітарних і соціальних наук

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ТАКТИКА І СТРАТЕГІЯ ОУН у 1939–1941 рр.

© Барановська Н. М., 2014

Аналізуються складні та суперечливі стосунки Організації Українських Націоналістів і Німеччини на початку Другої світової війни, формування військово-політичної доктрини та геополітичної стратегії ОУН у боротьбі за самостійну Українську державу.

Ключові слова: ОУН, український націоналістичний рух, військово-політична діяльність, Друга світова війна, нацистська Німеччина.

The analyses difficult and contradictory relations between Organization of Ukrainian Nationalists and Germany at the beginning of the Second world war, formation of military-political doctrine and OUN's geopolitical strategy during struggle for the independent Ukrainian state.

Dramatic events of the beginning of the Second world war came always into the notice of society. However, some of them need clarification and detailed study up to this time. I issues related to the evolution of relations of Ukrainian nationalistic movement and military policy of Organization of the Ukrainian nationalists during September 1939 to 1941, belong to actual questions of research. When Germany planned to transform Ukraine into the colony, OUN searched for the ways of Ukrainian regular military powers renewal, which wanted to direct for nation and state revival.

To the beginning of the Second world war, the leaders of Ukrainian nationalistic movement were predisposed to orientate on Germany, as, in fact, Germany was interested in change of European political map. Only conflict between Germany and Poland, and in a prospect with the main enemy – USSR – gave the Ukrainian people a hope to revive the independent state with all Ukrainian ethnic lands. Attitude of OUN toward nazi Germany was based on external nationally political plans and was an ordinary conception, directed to find favourable forces in the world and eventual allies.

At the beginning of the Second world war relations between Ukrainian nationalistic movement and Germany were situational, undergoing permanent changes depending on a geopolitical situation. They passed an evolution from collaboration in military sphere to complete imperception of nazi ideology and secret struggle against Germany. Nonrandomly, that on a turning point of 1941–1942 the nazi organs of safety came to the conclusion that except of Bandera's OUN, Ukraine has no organization of resistance that would be able to cause a serious danger. In relations between OUN and nazi Germany the point is about the typical example of episodic and brief tactical collaboration of both sides, strategic aims of which were fundamentally different. The question is about preparing of common tactic of actions, advantageous in a certain situation both for OUN and Germans. At the beginning of the Second world war OUN was oriented on Germany, as it was the political opponent of USSR. However OUN's leaders tried to operate and determine their own position under any circumstances, proceeding from the national interests, and to use all of the favourable geopolitical circumstances for achievement of own strategic and tactical purpose – renewal of the Ukrainian statehood and defence of it by a national army.

Today is obvious, that in 1939–1941 years there were no objective conditions for formation of the Ukrainian independent state, however. undoubtedly, that OUN's military-political activity was based on aspiration of the Ukrainian people to get the independence and defined the new stage of national liberation struggle for the Ukrainian independence. Despite of that this attempt suffered a defeat, it played a ponderable role in the awareness of considerable part of Ukrainian society about the importance of existence of the national state and necessity of its defending both in political and in military struggle.

Key words: OUN, Ukrainian nationalistic movement, military-political activity, Second world war, Germany.

Драматичні події початку Другої світової війни завжди привертали увагу суспільства. Однак і нині деякі з них потребують уточнення та детального вивчення. До актуальних проблем дослідження воєнних подій та участі в ній України, без сумніву, належать питання, пов'язані з еволюцією стосунків українського націоналістичного руху та військовою політикою Організації українських націоналістів у період від вересня 1939 р. по 1941 р. У той час, коли Німеччина планувала перетворити Україну на свою колонію, ОУН шукала шляхів для відновлення українських регулярних збройних сил, які хотіла спрямувати в інтересах відродження нації і держави.

В українській науковій літературі й досі ведуться суперечки щодо питання про спонукальні мотиви співпраці ОУН із нацистською Німеччиною на початку Другої світової війни. Як відомо, комуністична пропаганда у зв'язку з цим намагалася подати український націоналістичний рух як злочинний і виховати вороже ставлення до нього. Останнім часом зацікавлення цією проблемою значно зросло. Розпочалося висвітлення питань, що вважалися забороненими, зокрема щодо з'ясування теоретико-ідеологічних програмних засад, шляхів, методів і засобів, за допомогою яких ОУН намагалася війну між Німеччиною та СРСР використати як зручну нагоду для відновлення незалежної соборної Української держави. Цю тему розглядають праці В. Іванишина [1], В. Кучера [2], Ю. Киричука [3], А. Кенія [4] та І. Патриляка [5]. Малодосліджені проблеми у діяльності ОУН та геополітичну стратегію українського визвольного руху у 1929–1939 рр. розглядає у своїй монографії М. Посівнич [6].

Мета роботи – дослідити розвиток стосунків українського націоналістичного руху та Німеччини в 1939–1941 рр., показати ситуативність у політиці ОУН, прагнення її керівництва орієнтуватися залежно від обставин, намагаючись максимально ефективно використовувати їх у боротьбі за державну незалежність України.

До початку Другої світової війни лідери українського націоналістичного руху схилилися до орієнтації на Німеччину, адже саме вона була зацікавленою у зміні політичної карти Європи. Лише конфлікт Німеччини з Польщею, а в перспективі і з головним ворогом – СРСР – давав українському народові надію на відродження самостійної соборної держави, до якої входили б усі українські етнічні землі. Т. зв. “позитивна постава українського суспільства до нацистської Німеччини, побудована на зовнішніх національно-політичних розрахунках, була звичайною концепцією, спрямованою на пошуки прихильних сил у світі та евентуальних союзників. А на таке кожен народ має не лише повне право, але і його керівні чинники мають обов'язок працювати у тому напрямку” [6, с. 62–64].

Однак у ставленні до державницьких прагнень українського народу з боку Берліна спостерігалася певна невизначеність. Вона панувала як в офіційних документах, так і у висловлюваннях найвищого керівництва Німеччини і Націонал-Соціалістичної партії, зокрема й самого А. Гітлера. Останній у липні 1940 р. заявляв про можливість створення буферних держав – України, Прибалтики і Білорусії, потім говорив про німецькі адміністративні округи на цих територіях і лише перед самою війною з Радянським Союзом схилився до думки про повну колонізацію України [7, с. 221].

Другий впливовий політичний чинник у Німеччині формувала позиція керівництва німецької армії, що була не лише єдиною силою у цій тоталітарній державі, яка не згітлеризувалася повністю, але й у питанні ставлення до державності України перебувала на протилежних, аніж правляча Націонал-Соціалістична партія, позиціях.

Ціла група впливових німецьких генералів та офіцерів (В. фон Браухіч, Т. Ендерс, Е. фон Лагузен, Ф. Гальдер, Г. Кох, Т. Оберлендер, Е. Штольє та ін.) цілком щиро вважали створення Української держави справою, абсолютно необхідною для ведення війни проти СРСР. Їх підтримував також міністр для окупованих земель на Сході А. Розенберг, який, перебуваючи на позиціях створення сателітної Української держави, навіть в офіційних документах згадував про майбутню незалежну Україну під протекторатом Німеччини [8, с. 82–83]. Німецькі генерали були переконані, що доки є дійсним договір Молотова-Ріббентропа, про справу України не може йтися, але як почнеться війна, тоді ця справа буде позитивно вирішена. Тому вони діяли в тому напрямі, намагаючись, що в цей спосіб зроблять своєму фюреру несподіванку [9, с. 7].

Із лояльними до України колами німецьких військовиків революційна ОУН підтримувала прихильні зв'язки. Провідний член ОУН С. Ленкавський писав з цього приводу: “Доки це питання остаточно не вирішене, загалом доки задуми партії ще не є діючими політичними факторами і є можливість на них впливати, доти базою взаємовідносин буде підтримка тими військовими колами наших самостійницько-визвольних акцій у тих межах, які були можливі в умовах німецької політики перед початком війни з СРСР” [10, с. 4].

Пильно стежачи за розвитком подій, політичні діячі ОУН можливий конфлікт між Німеччиною та Радянською Росією розглядали як добру нагоду для створення національних збройних сил, які за складних і непередбачуваних подій світової війни могли б сприяти відновленню державницьких змагань українців. ОУН припускала, що Німеччина може надати їй допомогу в утворенні незалежної Української держави і погодиться вишколити військові загони українців, дозволивши їм воювати на фронті проти більшовицької Росії.

Намагаючись використати німецький “похід на схід”, ОУН легалізувала свою військову діяльність, постійно наголошуючи, що “ОУН – це революційна армія української нації, що бореться за Українську державу. Члени ОУН – це вояки революційної армії, що воюють на фронті української національної революції... Революційна армія української нації добре підготовлена й вишколена – це запорука нашої перемоги на шляху відбудови власної Української держави” [11, с. 62].

У 1940 р. був проголошений “Маніфест ОУН”, в якому Організація задекларувала, що веде боротьбу “за свободу Народів і Людини”, і що тільки внаслідок повного розвалу Московської імперії можна “здобути Українську державу та визволити поневолені Москвою народи” [12, с. 15].

Після “Маніфесту” у квітні 1941 року II Великий Збір ОУН схвалює Військову інструкцію “Боротьба і діяльність ОУН під час війни”, якою постановляє: “Зорганізувати збройну силу, спрямовану на боротьбу ОУН за перемогу Української Національної революції й здобуття Української незалежної держави” [13, с. 16]. “Тільки власна збройна боротьба забезпечить українському народові роль творця власної долі, дасть йому право говорити з іншими вільними народами, засвідчить історичну самобутність українців. Війна між Росією та іншими державами – це для нас тільки пригожа ситуація для збройного зриву проти Москви та відбудови Української держави власними силами українського народу” [14, с. 10–11], – говорилося в документі.

Відповідальність за виконання постанов II Великого Збору була покладена на Військову референтуру Проводу ОУН, на чолі якої був молодий офіцер Роман Шухевич. Він разом із своїм штабом опрацьовував план створення українських військових загонів. На початку 1941 р. ОУН(р) Степана Бандери встановила через Ріка Ярого (колишній старшина УГА, а потім член головної команди УВО), який тоді представляв Провід українських націоналістів у Берліні, контакт із представниками верховного командування німецької армії (ОКВ) – начальником абверу (служба розвідки і контррозвідки верховного командування Вермахту) адміралом В. Канарісом і главкомом сухопутних сил вермахту фельдмаршалом В. Браухічем. На переговорах з ними говорилося про можливість створення української військової частини у складі німецьких військ. Українці поставили умови, що український військовий відділ буде підпорядкований ОУН у політичному сенсі, ця частина повинна боротися проти Радянської Росії і сприяти відновленню незалежності України. Цей військовий відділ “перейде у відання Української держави, коли вона буде створена, і стане основою української національної армії” [15, с. 4–6].

Представники верховного командування німецької армії погодилися вишколити 700 українців, розділених на два батальйони. ОУН назвала ці батальйони “Дружинами українських націоналістів” (ДУН). Набір до них проводила ОУН(р) С. Бандери, вибираючи найсвідоміших і найдисциплінованіших людей з членів організації. Багато з них були випускниками старшинської юнацької школи, створеної у 1940 р. референтурою ОУН, що готувалася до відновлення Української армії. Школу очолював підполковник Віктор Малець – автор мобілізаційних планів та кількох військових підручників [16, с. 45].

За національно-політичний аспект оформлення ДУН відповідав заступник С. Бандери та політичний провідник ОУН(р) Ярослав Стецько, а за військовий – Роман Шухевич. Підготовка загонів відбувалася за підтримки абверу. Батальйони мали особливий статус. Абвер не приєднав їх до інших військових частин і не присвоїв їм порядковий номер, а дав кожному батальйону кодову назву – спеціальний відділ “Нахтігаль” (Соловей) і організація “Ролянд”.

Якщо українській стороні потрібна була армія, то Німеччина так само сподівалася мати з цього вигоду. Остання вважала, що українське військо матиме на населення пропагандистський вплив, а ОУН забезпечить систему інформації про Радянський Союз. У той час, коли Гітлер планував поневолити Україну, певні військові кола Німеччини розуміли, що їй потрібні союзники у війні з більшовицькою Росією, а колоніальні наміри фюрера тільки допоможуть набуті Німеччині нових ворогів, збільшать воєнні труднощі та унеможливлять військову перемогу. Тому і допомагали у створенні українських військових відділів.

Батальйон “Ролянд” (південний відділ ДУН) організувало бюро ОУН(р) С. Бандери в Австрії у квітні 1939 р. під особистим контролем Р. Ярого. З українського боку батальйоном командував майор Євген Побігущий. Батальйон пройшов підготовку у Заубердорфі біля Відня. Особовий склад “Ролянда” налічував 350 воїнів [17, с. 149]. Вони носили чеську уніформу, яка була подібна до уніформи Української армії 1918 року. Підготовку здійснювали офіцери веркрайскоманди XVII Відня. Склад батальйону був неоднорідний. У “Ролянді” служили “бандерівці, мельниківці, петлюрівці та гетьманці” [18, с. 88]

Другий український батальйон “Нахтігаль” (північний відділ ДУН) був організований у Кракові у квітні 1941 року. У ньому служили тільки бандерівці (всього 330 стрільців) [19, с. 149]. “Нахтігаль” проходив військову підготовку в Нойгамері (Сілезія) з початку травня по 17 червня 1941 р. Вишкіл починався кожного дня підняттям українського прапора і завершувався співом української патріотичної молитви. З німецького боку командиром батальйону став оберштурмфюрер СС Альбрехт Герцнер, з українського – сотник Роман Шухевич, який показав неабияке уміння поєднувати принцип суверенітету української політики зі складною реальною дійсністю, співвідношенням сил.

Перед Дружинами Українських Націоналістів німці поставили такі завдання: забезпечувати безперешкодне пересування німецьких військ українською територією, не окупованою німецькими військовими, зокрема, роззброювати радянські загони, що з’являтимуться неподалік шляху пересування, та охороняти транспорт з військовополоненими. Жодні поліційні обов’язки на окупованій німцями території батальйонів не стосувалися.

Причиною загострення стосунків між націоналістами та нацистськими окупантами стало проголошення 30 червня 1941 р. спеціальною похідною групою ОУН(б), очолюваною Ярославом Стецьком, Акта державної незалежності України. Цей документ змусив Німеччину передчасно розкрити свої плани стосовно колонізації України.

Реакція гітлерівських спецслужб на самочинне проголошення самостійницької декларації була оперативною і жорсткою, продемонструвавши лідерам ОУН, що нацизм є не союзником, а серйозним противником, якого неможливо здолати кавалерійським наскоком із застосуванням теорії “доконаних фактів” [20, с. 84]. Виявилось, що нацистське керівництво взагалі не вважало український народ здатним до самостійного державного існування.

7 липня 1941 р. батальйон “Нахтігаль” був висланий німцями зі Львова і скерований через Тернопіль-Станіслав на Галичину, де взяв участь у важливих боях у районі Браїлова біля Вінниці [21, с. 89]. 10 липня 1941 р. з’явилася директива райхсміністра для окупованих східних територій

А. Розенберга про невизнання Українського уряду, ізоляцію групи С. Бандери та заборону творення будь-яких українських політичних угруповань. Під час допиту в Берліні німці зажадали від С. Бандери припинити подальшу політичну діяльність та розпустити Українське державне правління.

Після того, як ДУН у поході на схід опинилося далеко від Львова, німецька окупаційна влада заарештувала український уряд на чолі з прем'єром Ярославом Стецьком. Невдовзі репресій з боку німців зазнав не лише незалежницький рух, а й усе українське національне населення, і керівні посади в органах влади скрізь посіли німецькі комісари. Керівники ОУН, які залишилися на свободі після повальних арештів 1941 р., зайняли збалансовану позицію. Вони не пішли за закликами радикалів негайно розпочати збройну боротьбу проти німців, не підтримали масових демонстрацій і відкритих актів громадянської непокори, які існували, але в умовах гітлерівської окупації були неефективними, а то й самовбивчими для Організації.

Характеризуючи діяльність ОУН(б) в перші години перебування у Львові, дослідник Ю. Киричук зазначає, що, проголошуючи Акт 30 червня 1941 р., бандерівці хотіли поставити Берлін перед доконаним фактом, виграти час, не бажаючи віддавати ініціативу своїм політичним опонентам. Однак, проголосивши Акт, ОУН(б) декларувала державність, але так і не змогла втілити її у конкретні форми [22, с. 11–12]. Дослідник Я. Грицак вважає, що згаданий Акт прийнятий духом “монопартійної включеності”, бо відновлення української держави проголошувалося від імені єдиної сили – ОУН(б) [23, с. 221].

Очевидно провід ОУН(б) не врахував реалії часу, зокрема те, що політика Німеччини в українському питанні не передбачала утворення незалежної української держави. Про це свідчать події, пов'язані з вимогою німецьких політичних діячів відкликати Акт проголошення від 30 червня 1941 р. та репресії проти бандерівців, які відмовилися скасувати цей документ.

Перший надзвичайний Великий збір ОУН, що проходив у кінці вересня 1941 р. у Львові, проголосив “лояльність” до окупаційного німецького режиму, сподіваючись, що у разі перемоги Німеччини у війні проти СРСР доведеться вести тривалішу дипломатичну і політичну роботу з метою створення самостійної України. Ставилося завдання перебудувати ОУН і перевести основну її частину на нелегальне становище і нелегальні форми роботи; не вступати з німцями у конфлікти і не вести відкрито антинімецької пропаганди; використовувати усі можливості легальної роботи, проникаючи в установи, організації та підприємства, в міста та робітничі центри.

Активність націоналістів на окупованих територіях, їхнє прагнення проникнути в адміністрацію та до лав новоствореної міліції, яку оунівці прагнули взяти під свій контроль на терені усього рейхскомісаріату, спонукали у листопаді 1941 р. наказ айнзацкоманди С/5 поліції безпеки і СД закордонним постам айнзацкоманди в Україні, яким ставилося завдання, що всі “функціонери руху Бандери повинні бути негайно заарештовані й після ґрунтового допиту, таємно ліквідовані як грабіжники” [24, с. 89].

Отже, стосунки українського націоналістичного руху та Німеччини на початку Другої світової війни були ситуативними, зазнаючи постійних змін залежно від геополітичної ситуації. Вони пройшли еволюцію від співпраці у військовій сфері до повного несприйняття нацистської ідеології та підпільної боротьби проти Німеччини. Не випадково, на зламі 1941–1942 рр. нацистські органи безпеки дійшли висновку, що, окрім ОУН Бандери, в Україні не існує жодної організації опору, яка була б здатна становити для них серйозну небезпеку. У стосунках ОУН та нацистської Німеччини йдеться про типовий приклад епізодичної та короткочасної тактичної співпраці двох сторін, стратегічні цілі яких були принципово різними. Йдеться про вироблення спільної тактики дій, вигідних у певній ситуації як для ОУН, так і німцям. На початку Другої світової війни ОУН орієнтувалася у своїй діяльності на Німеччину, оскільки та була політичним опонентом СРСР. Однак за будь-яких обставин керівництво ОУН намагалося діяти і визначати свою позицію, враховуючи національні інтереси, і використовувати усі сприятливі геополітичні обставини для досягнення власної стратегічної і тактичної мети – відновлення державності України і захисту її за допомогою національної армії.

Сьогодні очевидно, що у 1939–1941 роках не було об'єктивних умов для утворення Української соборної держави, проте не підлягає сумніву, що військово-політична діяльність ОУН ґрунтувалася на прагненні українського народу здобути незалежність і визначила новий етап національно-визвольної боротьби за самостійність України. Попри те, що ця спроба зазнала поразки, вона відіграла вагомий роль в усвідомленні значної частини українського суспільства важливості існування національної держави та необхідності відстоювання її як у політичній, так і військовій боротьбі.

1. Іванишин В. *Нація: державність: націоналізм*. – Дрогобич, 1992. 2. Кучер В. *ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну*. – К., 1997. 3. Киричук Ю. *Нариси з історії національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст.* – Л., 2000. 4. Кентій А. *Нариси Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр.* – К., 1999. 5. Патриляк І. К. *До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України // Укр. іст. журн.* – 2004. – № 5. – С. 81–93. 6. Посівнич М. *Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках / М. Посівнич.* – Львів: Афіша, 2010. – 368 с. 7. Гайвас Я. *Українсько-німецькі стосунки під час Другої світової війни // Сучасність.* – 1985. – Ч. 10. – С. 62–649. 8. Грицак Я. Й. *Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.* – К., 2000. 9. Патриляк І. К. *Назв. праця.* 10. *У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою).* – Денвер, 1982. 11. *Дружини українських націоналістів у 1941–1942 роках.* – Мюнхен, 1953. 12. Патриляк І. К. *Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА // Історичний журн.* – 2005. – № 2. 13. Кальба М. *“Нахтігаль” (Курінь ДУН). У світлі фактів і документів.* – Денвер, 1984. 14. *Там само.* 15. Мудрик – Мечник С. *ОУН в Україні і за кордоном під проводом С. Бандери.* – Львів, 1997. 16. *Збірник на пошану генерала Романа Шухевича.* – Мюнхен, 1990. 17. Верига В. *Полковник [дивізії “Галичина”] Віктор Малець // Розбудова держави.* – 1996. – № 1. – С. 43–478. 18. Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні.* – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. 19. Брицький П. П. *Україна у Другій світовій війні (1939–1943 рр.).* – Чернівці, 1995. 20. Косик В. *Назв. праця.* 21. Гльюшин І. І. *Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил за часів Другої світової війни // Укр. іст. журн.* – 2003. – № 1. 22. *Дружини українських націоналістів в 1941–1942 роках.* – Мюнхен, 1953. 23. Киричук Ю. *Назв. праця.* 24. Грицак Я. Й. *Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.* – К., 2000. 25. Косик В. *Назв. праця.*